

Nikita Chrusjtjov

Hungersnöd i Ukraina

Följande är kapitel 7 ur *Chrusjtjov minns*. Det handlar om den hungersnöd som drabbade Ukraina efter 2:a världskriget och är mycket mindre känd än den svältkatastrof som drabbade Ukraina 1932-33 – *Holodomor* – och som orsakade miljontals dödsfall. Historikerna tvistar om antalet döda, uppskattningarna varierar mellan 3-7 miljoner.*

I början av 1920-talet verkade Chrusjtjov i Donbass,** men 1929 förflyttades han till Moskva, dvs han var inte kvar i Ukraina när massvälten bröt ut. Det kan delvis förklara att han har mycket litet att säga om detta i sina minnen. I kapitel 3, *Skräckvälde*, skriver han:

Något senare började det gå rykten om att hungersnöd hade brutit ut i Ukraina. Jag kunde inte tro det. Jag hade lämnat Ukraina 1929, inte mer än tre år tidigare, och vid det laget hade Ukraina repat sig så att det hade nått samma levnadsstandard som före kriget. Livsmedel hade funnits i överflöd, och de hade varit billiga. Det var otroligt. ...

Kanske vi aldrig kommer att få exakta uppgifter om hur många människor som verkligen miste livet som ett direkt resultat av kollektiviseringen eller indirekt som ett resultat av Stalins benägenhet att skjuta skulden för misslyckandet på andra. Men två saker vet vi säkert: för det första att kollektiviseringen i den form som Stalin genomförde den inte ledde till någonting annat än elände och brutalitet; och för det andra att det var Stalin som på den tiden spelade den avgörande rollen i landets ledarskap. Rykov, Bucharin, Zinovjev och Kamenev hade redan blivit avsatta från sina befattningar och Trotskij hade gått i landsflykt. Om vi därför verkligen letar efter någon som kan hållas ansvarig, kan vi utan vidare lägga detta ansvar på Stalin.

Chrusjtjov kände således till Holodomor, men enligt egen uppgift bara ryktesvägen. Eftersom han blev ordinarie medlem i partiets centralkommitté först 1934, så är det rimligt att han vid den tiden inte hade särskilt god kännedom om svälten, som den högsta partiledningen gjorde sitt bästa för att hemlighålla för alla utom den innersta kretsen. Under svältåren förnekades officiellt att det överhuvudtaget förekom någon hungersnöd.***

Men när Chrusjtjov skrev sina minnen hade han varit Sovjetunionens främste ledare i över 10 år (1953-64), och då borde han, om han så önskat, kunnat ta reda på mer. I vilket fall som helst är det uppenbart att han inte ville ta upp frågan närmare i sina minnen.

1946-47 drabbades Ukraina på nytt av svält. Den var mycket mindre omfattande än Holodomor och är mycket mindre känd.**** Den var heller inte främst orsakad av en galen jordbrukspolitik, utan denna gång spelade torka stor roll, samtidigt som Ukraina var mycket sargad efter världskriget. Därför var denna hungersnöd inte heller lika politiskt känslig som Holodomor. Eftersom Chrusjtjov under dessa år var tillbaka i Ukraina**** och kunde iaktta svälten på nära håll, så är det inte så underligt att han ägnade ett helt kapitel åt den. Vi får också en inblick i motsättningarna om jordbrukspolitiken i den högsta ledningen.

Det inledande kursiverade avsnittet och de numrerade noterna är författade av den brittiske historikern Edward Crankshaw.

MF

* Svenska Wikipedia om Holodomor: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Holodomor>

** Chrusjtjovs första jour i Ukraina började 1921 och avslutades 1929, då han förflyttades till Moskva. Denna period redovisar han i avsnittet ”De första pinnarna på partistegen” i första kapitlet av *Chrusjtjov minns*.

*** Om Holodomor finns på svenska boken *Röd hungersnöd: Stalins krig mot Ukraina* av Anne Applebaum

**** Uppskattningar av antalet dödsoffer varierar mellan 10 000 och 300 000. Svälten nämns t ex inte i svenska Wikipedia: https://sv.wikipedia.org/wiki/Ukraina#Efter_andra_världskriget, men i engelska versionen:

<https://en.wikipedia.org/wiki/Ukraina#History> (avsnittet ”Post-war Soviet Ukraine”)

***** Denna Ukraina-jour inleddes 1938. Den behandlas i *Chrusjtjov minns*, kapitel 4, ”Tillbaka till Ukraina”.

Den omfattande hungersnöd som 1946-47 drabbade Ukraina observerades nästan inte alls i Västern. Offentligt omtalades företeelsen i Sovjetunionen först i ett tal som Andrej Zhdanov höll i december 1947, för övrigt ett av de sista tal han höll; Zhdanov sade där att hungersnöden i Ukraina hade vållats av den värsta torkan i denna provins historia, värre till och med än 1890 års svåra torrperiod. 1946-47 års hungersnöd var likväl ej så svår som den som jordbrukskollektiviseringen framkallade och som än i dag inte har offentligt erkänts i Sovjetunionen. 1946-47 års hungersnöd berodde väsentligen på torka, men denna torka drabbade ett redan förut desorganiserat jordbruk. Chrusjtjov har en del att säga om bristen på arbetskraft på gårdarna. (Under de första efterkrigsåren fanns knappast i hela Sovjetunionen, alltså inte bara i Ukraina, en enda fullgod karl på någon av kolchoserna, utan dessa sköttes av kvinnor, barn och gamlingar, vilka arbetade med primitiva redskap.) Ödeläggelsen var så omfattande att större delen av Ukrainas och Vitrysslands befolkning bodde i nödtorftigt övertäckta jordkolor.

Detta var bakgrunden till Chrusjtjovs andra period som vicekung av Ukraina. Hans berättelser om svält och kannibalism är ingalunda överdrivna utan ger snarast en alltför svag föreställning om den fasansfulla verkligheten. En av hungersnödens orsaker avstår dock Chrusjtjov från att nämna: under den tyska ockupationen bröt det kollektiva jordbruksystemet samman, och efter ockupationen blev det kommunistpartiets uppgift att åter påtvinga befolkningen detta. Ett hårt motstånd restes, inte bara av jordbrukarna utan också av kolchosföreståndarna; vid otaliga tillfällen såg dessa genom fingrarna med att enskilda lade beslag på jord i allmän ägo och fick handtryckningar i vederlag. Detta var det läge som Chrusjtjov hade att ta itu med, och det var hög tid. I Moskva insåg man att han laborerade med stora svårigheter, och Kaganovitj själv skickades därför i väg för att som hans förman se till att rekollektiviseringen genomfördes med största möjliga hårdhet. De glimtar vi får av hur Chrusjtjov kämpade för sina ukrainare emot vad han kallar staten (vilket betyder Moskva-regeringen, som ju Chrusjtjov själv tillhörde) är tillräckligt avslöjande. På sätt och vis var Ukraina tillbaka till 1930, då ju bönderna fick svälta för att städerna skulle få mat; men vid det här tillfället hamnade Chrusjtjov mellan två eldar. Han ansvarade för Ukrainas välbefinnande men hade också till uppgift att utföra Stalins order. Vi får nu se hur dessa order var utformade, och vi får en närbild av de intriger som spanns i Moskva bland Stalins närmaste medarbetare. Den stora tvisten rörande vårvetets och vintervetets respektive fördelar och om lämpligheten av djup eller grund plöjning utgjorde en del av den kamp som fördes mellan individer vilka som vanligt grep till vilken teknisk fråga som helst för att få ett vapen i den oavbrutet pågående guerrillan och som inte aktade för rov att utnyttja vilken av Stalins fördomar som helst för att få honom avog mot deras rivaler. Malenkov spelade mycket aktivt med i detta spel. Fast Chrusjtjov inte nämner det hade Malenkov skickats ut för att börja återuppbyggandet i Ukraina så snart tyskarna utrymde regionen och medan Chrusjtjov själv befann sig vid fronthögkvarteret.

Så snart Ukraina var befriat från de nazistiska inkräktarna 1944, började jag arbeta hårt på att reorganisera partiet och återupprätta ekonomin. Alla friska och sunda män var inkallade i armén. Allteftersom de kämpade sig framåt förstärkte sig Röda armén med män som hade stannat kvar i de ockuperade områdena. Rekryterna från de befriade områdena förstod sin plikt och man behövde inte predika för dem om deras plikt att ansluta sig till sovjetarmén för att kämpa mot Hitlertyskland.

Arbetet på att återupprätta det ukrainska folkets ekonomi, framför allt jordbruket, föll på dem som lämnades efter när Röda armén ryckte fram: gubbar, invalider, män som var odugliga till militärtjänst och framför allt kvinnorna. Vissa ingenjörer, gruvarbetare och industriarbetare var befriade från militärtjänst. De som mobiliserades till industrin, bland dem många unga flickor, underkastade sig villigt. Det var inte svårt att förstå deras nit. För det första drevs många av dem av sin patriotism att tjäna vår sak. Det gjorde också partiets agitation och

propagandakampanj som underströk att återuppbyggnaden av industrin var den enda räddningen från ekonomisk katastrof och enda sättet att höja folkets levnadsstandard. För det andra var de områden där industrin på nytt kom i gång bättre försedda än landsbygden. Det fanns mera livsmedel i städerna än i byarna.

I Donbass kom kolbrytningen på nytt i gång, stålverken, de mekaniska verkstäderna och de lokala industrierna fungerade alla. Återuppbyggnaden fortskred snabbt. Det var häpnadsväckande att se hur ihärdiga människorna var och hur väl de förstod nödvändigheten av att uppbjuda alla sina krafter för att bygga upp industrin och jordbruket. Lenins visa och framsynna politik som började tillämpas efter oktoberrevolutionen hade gjort mycket för att dämpa den nationalistiska antagonismen mellan ryssar och ukrainare. Naturligtvis fanns det fortfarande problem. Det kommer att dröja årtionden innan vi kan utplåna alla missförhållanden från det förgångna. Folket — arbetarna, bönderna och intelligentsian — visste alla att vi endast kunde bli starka om vi var eniga, och att det var förutsättningen för såväl materiell som kulturell tillväxt. Kriget hade en gång för alla enat oss och skingrat våra fienders hopp om att vi skulle falla för deras splittrande påtryckningar. När kriget var slut och folkets segerjubel hade tystnat, återvände våra arbetare till fabrikena, verkstäderna, gruvorna, sovchoserna och kolchoserna. Återuppbyggnaden fortskred i allt snabbare takt.

Men 1946 var ett mycket nederbördsfattigt år och jordbruket i Ukraina led svårt av torkan. Vi väntade oss en dålig skörd. Svåra klimatiska förhållanden i förening med otillräcklig mekanisering av jordbruket gjorde det oundvikligt. Vi led brist på traktorer, hästar och oxar. Dessutom var organisationen av vår arbetskraft fortfarande svag. Männen kom tillbaka från kriget beredda att uppta arbetet men de passade inte in på sina gamla platser. Efter att ha varit så länge borta var det många av dem som inte längre var kvalificerade för avancerat jordbruksarbete, och andra hade aldrig varit kvalificerade för jordbruksarbete.¹

Alla tänkbara åtgärder vidtogs för att leverera tillräckligt med spannmål till staten. Det måste erkännas att arbetarna på de ukrainska kolchoserna förstod sin plikt. De gjorde allt som stod i deras förmåga för att förse resten av landet med bröd. De hade själva lidit av hunger medan deras land var ockuperat av tyskarna, och de visste vad det betydde att ha tillräckligt med bröd. De förstod att den tunga industrin inte kunde återuppbyggas utan bröd. Detsamma gällde gruvhanteringen, ståltillverkningen och den kemiska industrin. Dessutom hade kolchosbönderna stort förtroende för partiet. När allt kom omkring hade ju segern över tyskarna hemförts under partiets ledning. Bland arbetarna på kolchoserna i Ukraina var man allmänt medveten om ansvaret för att bidra till det övriga landets försörjning genom att leverera de behövliga jordbruksprodukterna.

Förutsättningen var att vi först skulle förse staten med vad den behövde, och först i andra rummet oss själva. Vi hade fått till uppgift att fylla en produktionsplan på omkring 400 miljoner pud [7,2 miljoner ton] för året 1946. Denna kvot var helt godtyckligt fastställd, även om den presenterades i pressen med vetenskapliga data som stödde den. Den var framräknad inte på basis av vad vi verkligen kunde producera utan på basis av vad staten trodde sig kunna pressa ur oss. Detta kvotsystem var i själva verket ett rent utsugningssystem. Jag såg att året hotade att sluta med en katastrof. Det var svårt att förutse hur det skulle sluta. Jag fick brev från arbetare på kolchoser och från deras ordförande. Det var hjärtslitande brev. Jag minns ett typiskt sådant. Det kom från en kolchosordförande som skrev: ”Nåväl, kamrat Chrusjtjov, nu har vi levererat den fastställda kvoten till staten. Men vi har gett bort allt. Vi har ingenting

¹ Denna situation försvårades ytterligare av flera faktorer: de väldiga förlusterna i kriget som uppgick till omkring tjugo miljoner döda, framför allt i de arbetsföra åldrarna; det absoluta kravet på arbetskraft som återuppbyggde och arbetade i fabrikena; samt Stalins medvetna politik att dirigera demobiliserade soldater till arbete långt från deras egna hem för att de inte skulle väcka missnöje i sina egna byar genom sina berättelser om högre levnadsstandard i Centraleuropa. Tanken var att det var mindre sannolikt att de skulle berätta om sina upplevelser för främlingar.

kvar åt oss själva. Vi är säkra på att staten och partiet inte skall glömma oss och att de skall komma till vår hjälp.” Han måste ha trott att jag hade deras öde i mina händer. Jag var ordförande i folkkommissariernas råd i Ukraina och den ukrainska centralkommitténs förste sekreterare. Han föreställde sig att eftersom jag stod i spetsen för den ukrainska staten, kunde jag hjälpa honom. Nå, i så fall lurade han sig själv. När spannmålen redan var levererad till statens mottagningscentraler, fanns det inte längre något jag kunde göra. Jag hade inte längre makt att förfoga över brödsäden. Jag måste själv speciellt anhålla hos staten om den spannmål som behövdes för att föda vårt folk.²

Jag kunde redan se att vår produktionsplan inte kunde uppfyllas. Jag tillsatte en grupp av jordbruksexperter och ekonomer under kamrat Startjenko för att göra en realistisk beräkning av hur mycket spannmål vi faktiskt kunde producera. De kom till en siffra av någonting mellan 100 och 200 miljoner pud, och staten hade redan tilldelat oss en produktionsplan om 400 miljoner pud 1946. Jag förstod att det var bäst att ta itu med detta problem ärligt och rakt på sak. Jag hoppades att om jag uppriktigt beskrev situationen för Stalin och underbyggde min rapport med fakta och siffror, skulle han tro mig. Jag ville göra allt som stod i min makt för att Stalin skulle förstå vårt läge.

Tidigare hade jag ibland lyckats bryta igenom det byråkratiska motstånd som bjöds av apparaten i Moskva och i några frågor vädjat direkt till Stalin. Ibland hade jag kunnat presentera omsorgsfullt utvalt material med logiskt konstruerade slutsatser, dessa fakta talade för sig själva, och Stalin stödde mig.

Jag hoppades att jag också den här gången kunde visa att jag hade rätt, och att Stalin skulle förstå att min vädjan inte var ”sabotage”. Denna term låg alltid nära till hands för att rättfärdiga förtrycket och den fullständiga utsugningen av kolchoserna. I det här fallet skulle jag försöka övertyga Stalin om att vi inte kunde leverera de jordbruksprodukter som vi själva ville ha och behövde. Vårt eget land behövde dem, och Stalin ville också skicka livsmedel till de andra socialistiska länderna, framför allt Polen och Tyskland, som inte kunde överleva utan vår hjälp. Stalin höll redan på att bygga upp en allians och svepa sig i ledarens för kommande militära fälttågs toga. Han skulle bli mycket besviken när han fick höra att Ukraina inte bara var oförmöget att uppfylla sin leveransskyldighet till staten, utan att vi faktiskt behövde livsmedel av staten för att kunna föda vårt eget folk.

Hur som helst hade jag inget annat val än att presentera fakta för Stalin: hungersnöden var nära förestående, och någonting måste göras. Jag gav order om att ett dokument, adresserat till Sovjetunionens ministerråd skulle göras i ordning, ett dokument i vilket jag bad att staten skulle ge ut livsmedelsransoneringskort så att vi kunde förse lantbefolkningen med en viss mängd produkter och organisera bESPISNINGEN av de hungrande. Jag var emellertid mycket osäker om vi skulle vinna gehör för våra synpunkter. Jag tvekade om vi faktiskt skulle skicka dokumentet till Moskva, jag kände ju Stalin, hans stränghet och hans häftiga temperament. Men mina kamrater övertalade mig. De sade: ”Vi har redan ordnat det så att om ni adresserar detta dokument till Stalin kommer det aldrig att gå till honom personligen. Han får aldrig se det. Vi har talat med Kosygin, och han har gått med på att ge oss de ransoneringskort vi behöver.” Kosygin hade på den tiden hand om dessa frågor.³

Jag tvekade länge, men till slut undertecknade jag dokumentet. När dokumentet kom till Moskva, var Stalin inte där. Han var på semester i Sotji. Men Malenkov och Berija såg en

² 1938 hade Chrusjtjov inlett sin verksamhet i Ukraina som Stalins aldrig tveksamma och mycket hänsynslösa verktyg. Hans erfarenheter från kriget tillsammans med hans nära insyn i folkets lidanden hade haft sin inverkan. Här uppenbarar han sig som folkets försvarare mot staten, vars representant han dock var.

³ A. N. Kosygin, numera ordförande i Sovjetunionens ministerråd. Under större delen av kriget hade han varit ansvarig för koordinerandet av de olika livsmedelsindustrierna, liksom också för den lätta industrin som fortfarande fungerade.

möjlighet att utnyttja detta dokument för att misskreditera mig i Stalins ögon. I stället för att avgöra frågan själva, vilket de mycket väl hade kunnat göra på Stalins vägnar, skickade de papperet till honom. Alla officiella dokument till regeringen var adresserade till Stalin personligen, men de flesta av dem fick han aldrig se, liksom många regeringsdekret som han aldrig hade sett utfärdades med hans underskrift. Men tack vare Malenkov och Berija gick denna anhållan från mig raka vägen till Stalin i Sotji.

Som svar skickade mig Stalin ett synnerligen ohövligt och förolämpande telegram. Jag var en skum typ, sade han; jag skrev memoranda för att bevisa att Ukraina var oförmöget att reda sig på egen hand, och jag anhöll om en helt orimlig mängd ransoneringskort för att föda folket. Jag kan inte beskriva hur oerhört betryckt jag kände mig när jag hade läst detta telegram. Jag såg klart den gränslösa tragedi som hängde inte bara över mig själv utan över hela det ukrainska folket. Hungersnöden var nu oundviklig, Stalins svar hade släckt vårt sista hopp om att den skulle kunna undvikas.

Stalin återvände från Sotji, och jag reste utan dröjsmål från Kiev till Moskva för att tala med honom. Jag var beredd på den värsta utskällning man kunde tänka sig. I det rådande läget kunde vad som helst hända. Man kunde plötsligt befinna sig på listan över folkfiender utan att man visste ordet av. Och när som helst kunde man hamna i Lubjanka [hemliga polisens högkvarter och fängelse i hjärtat av Moskva]. Jag förklarade för Stalin att jag hade lagt ner stor omsorg på dokumentet för att sanningsenligt beskriva det verkliga läget i Ukraina, och jag framhöll att Ukraina faktiskt var i trängande behov av hjälp. Detta bara förvärrade hans ilska. Han avtog utan vidare vår begäran om ransoneringskort.

Vid det här laget var hungersnöden redan på väg, som jag hade förutsagt. Snart började jag få brev och officiella rapporter om människor som hade dött av hunger. Sedan hörde jag om fall av kannibalism. Jag fick en rapport om att ett människohuvud och fotsulor hade blivit funna under en liten bro i närheten av Vasilkovo, en liten stad utanför Kiev. Uppenbarligen var kroppen uppäten. Och det förekom andra liknande fall. Kiritjenko,⁴ som var sekreterare i regionalkommittén i Odessa, berättade för mig att han hade begett sig till en kolchos för att kontrollera hur människorna där skulle överleva vintern. Han blev ombedd att besöka en kvinna som arbetade där. Så här beskrev han detta: ”Jag blev vittne till en ohygglig scen. Kvinnan hade sitt eget barns döda kropp på bordet och höll på att stycka den. Medan hon arbetade med kniven pladdrade hon: ”Vi har redan ätit upp Manetjka (lilla Maria). Nu ska vi salta ner Ventjka (lille Ivan). Det kommer att hålla oss på benen en tid.” Kan ni föreställa er detta? Den här kvinnan hade förlorat förståndet av hunger, och nu slaktade hon sina egna barn! När jag nu återberättar den här historien, går mina tankar tillbaka till denna period. Jag ser så tydligt den ohyggliga scenen för mig. Jag kunde ingenting göra. Jag inrapporterade alla dessa händelser till Stalin, men det bara underblåste hans vrede. ”Ni är alldeles för ömsint”, sade han. ”De duperar er. De räknar med att kunna vädja till er sentimentalitet när de inrapporterar såna där historier. De försöker tvinga er att dela ut allt ni har i reserv.”

Uppenbarligen hade Stalin informationskällor som gick förbi mig och som han mera litade på än mina egna rapporter. Det fanns människor som spred ut rykten om att jag gav efter för lokala ukrainska inflytanden, att jag var utsatt för påtryckningar från ukrainska intressegrupper och att jag redan själv höll på att förvandlas till ukrainsk nationalist. Folk gick så långt som att säga att jag inte längre var förtjänt av fullt förtroende, och Stalin började betrakta mina rapporter med en viss välkänd försiktighet. Och varifrån kom de här andra informationerna? Naturligtvis från tjekisterna. De reste omkring överallt i landet och skickade

⁴ A. I. Kiritjenko, en av Chrusjtjovs underlydande i den ukrainska partiapparaten före kriget. Han befordrades till generalmajor under sin tjänstgöring vid olika militära råd under kriget. Han efterträdde Chrusjtjov som förste sekreterare i Ukraina i slutet av 1949 och kom 1957 till Moskva som Chrusjtjovs högra hand, sedan han hade hjälpt honom att besegra den så kallade antipartigruppen. 1960 föll han plötsligt i onåd av skäl som aldrig har avslöjats.

in sina rapporter till centralkommittén. En del av dessa informationer fann vägen till Stalin själv. Vanligen var folk ovilliga att ge Stalin några informationer därför att de visste att ofördelaktiga rapporter misshagade honom och innebar risker för dem själva. Stalin ville helst tro att allting stod rätt till i landet. Han ville helst tänka som Taras Sjevtjenko (ukrainsk 1800-talsskald) en gång hade sagt: ”Från moldavernas land till finnarnas land är alla tungor tysta därför att tiderna är goda.” Den enda skillnaden var att Sjevtjenko skrev på Nikolaj I:s tid, och det här var under Josef I:s regering.

Stalin tog upp frågan om att inkalla centralkommittén till ett plenarmöte för att diskutera jordbrukssituationen. Jag vet inte hur länge det var sedan ett plenum senast hade hållits. I slutet av 1930-talet hade det förekommit plenarmöten, först för att diskutera kampen mot folkfienderna och sedan för att diskutera excesser som hade tillåtits under denna kamp mot folkfienderna. På den tiden hade Stalin spelat rollen av den välvillige kämpen mot de excesser som han själv hade givit upphov till. Hur som helst tog Stalin nu upp frågan om att inkalla ett plenarmöte för att diskutera frågan om hur man skulle höja jordbrukets produktivitet.

I detta sammanhang kom också frågan upp om vem som skulle få uppdraget att avge den allmänna rapporten. Stalin tänkte högt inför oss alla. ”Vem ska nu avge den allmänna rapporten?” frågade han. ”Malenkov? Det är han som har hand om jordbruksfrågorna, men vad kan han avge för en rapport? Han känner inte ens till jordbruksterminologin. Han vet absolut ingenting om jordbruk.” Detta sade Stalin i Malenkovs närvaro. Han hade absolut rätt, men man måste ju säga att det var så mycket mera häpnadsväckande att Stalin hade bestämt att Malenkov skulle ha hand om jordbruket om han visste att Malenkov var fullkomligt inkompetent på detta område. Det var en paradox som jag fann intressant, men jag hade ingen förklaring till hands. Utom, naturligtvis, att för Stalin var allting möjligt.

Plötsligt sade Stalin till mig: ”Ni får författa den allmänna rapporten.”

Jag var helt enkelt skräckslagen när jag fick denna order, och sade: ”Kamrat Stalin, jag ber er, ge inte detta uppdrag åt mig.”

”Varför inte?”

”Jag skulle kunna avge en rapport om Ukraina. Jag har nu några år sysslat med Ukraina, och jag vet i det stora hela hur läget är där i dag. Men jag vet ingenting om jordbruket i Ryska rådsrepubliken och om Sibirien har jag inte den ringaste aning. Jag har aldrig varit i Centralasien. Jag har aldrig sett bomull växa och jag vet inte hur den odlas. I själva verket var det så att innan jag kom till Ukraina hade jag knappast haft nånting alls att göra med jordbruk. Jag är industriman. Jag har för det mesta sysslat med industri och med stadsförvaltning.”

Men han gav sig inte. ”Det har ingen betydelse. Ni får i alla fall göra den allmänna rapporten.”

”Nej, kamrat Stalin”, sade jag. ”Jag ber er att befria mig från det uppdraget. Jag vill inte leda centralkommittén på villovägar, och inte heller vill jag försätta mig själv i en besvärlig situation genom att försöka avfatta en rapport om saker som jag faktiskt inte begriper mig på.”

Han funderade på saken en stund, och sedan sade han: ”Nåväl, det må vara hänt. Vi låter i stället Andrejev göra rapporten.”⁵ Andrejev hade förvärvat sig rykte som partiets jordbruks-expert. Jämfört med de andra ledamöterna av politbyrån visste han en hel del om jordbruk, även om jag inte personligen var imponerad av hans kunskaper. Han var en rätt torr och

⁵ A. A. Andrejev, en av Stalins äldsta medarbetare under uppstigandet till makten och tiden efter detta, hade varit bolsjevik sedan 1914 och ledamot av politbyrån sedan 1932. Han var en kärv och konturlös organisations-människa som åtog sig vilka uppgifter som helst, och han genomförde dem hänsynslöst enligt Stalins instruktioner. 1943 fick han hand om jordbruket. Han råkade illa ut 1950, sedan han hade ådragit sig Stalins missnöje, skenbarligen beträffande någon teknisk jordbruksfråga, men överlevde för att göra en kort comeback under Malenkovs beskydd. Det var 1950 som Chrusjtjov dök upp som talesman för det sovjetiska jordbruket.

formell människa. Jag visste att han skulle tota ihop sin rapport genom att gå igenom papper, skrivna av andra jordbruksexperter. Men hur som helst, någon bättre hade jag inte att föreslå, och jag kände lättnad över att denna kalk hade gått ifrån mig.

Det blev alltså så att Andrej Andrejevitj Andrejev skulle tala inför centralkommitténs plenum. Detta plenum ägde rum i Sverdlovsalen [i Kreml]. Andrej Andrejevitjs rapport visade sig vara rätt sammanhängande och logiskt konstruerad, som hans rapporter vanligen var. Jag satt bredvid Stalin och såg att han lyssnade uppmärksamt. Under pausen gick vi till det galleri där politbyråns ledamöter brukade inta förfriskningar. Vi satte oss vid ett bord, te serverades och Stalin frågade mig: ”Nå, vad anser ni om Andrejevs rapport?”

”Den belyser otvivelaktigt alla de viktigaste problemen”, svarade jag.

”Men ni satt helt likgiltig för vad han hade att säga. Jag iakttog er.”

”Om ni vill höra min uppriktiga mening, kan jag säga att jag skulle ha önskat att dessa problem hade behandlats lite annorlunda. Alla aktuella frågor berördes, men på ett mycket stereotypt sätt.”

Stalin blev rasande. ”Först vägrar ni att själv avge den här rapporten, och nu kritiserar ni den.” Det hade inte varit min avsikt att kritisera rapporten, i synnerhet som jag själv hade bett att få slippa den. Men ändå ansåg jag att jag uppriktigt måste säga Stalin att jag ansåg att Andrejev hade gjort ett ganska medelmåttigt arbete. Och nu kunde jag se att Stalin verkligen var mycket missnöjd med mig.

Efter pausen började vi diskutera rapporten. Många av ledamöterna talade, bland dem också jag. Jag talade om problemen med att återuppbygga Ukrainas ekonomi. Jag sade att jag ansåg att mekaniseringen och utsädesfrågan var nyckelproblemen. Före detta plenum hade det funnits ett dekret som fastställde det första budet för en kolchosjordbrukare: hans främsta plikt var att fylla sina produktionskvota och uppfylla sina leveransskyldigheter till staten. Först när det var gjort kunde han dela ut spannmål och andra produkter åt sina arbetskamrater på kolchosen. Jag ansåg att detta första bud, som hade varit Stalins idé, borde återkallas och att spannmål borde reserveras till utsäde för kolchosen innan de fastställda mängderna levererades åt staten. Förr i världen svalt bonden hellre ihjäl än han rörde den säd han hade satt undan till utsäde. Utsädet var hans framtid, på det berodde hela livet på hans torva. Hur kunde vi beröva honom utsädet? Det gjorde inte stor skillnad att staten förutsattes kompensera honom med nytt utsäde, bonden hade inga möjligheter att veta vad det var för slags utsäde och varifrån det kom. Skulle staten tvinga bönderna att beså sina åkrar med okänt utsäde som kanske inte var acklimatiserat i deras egna trakter? Det var inte rätta sättet att sköta jordbruket.

Mina påpekanden under diskussionen av Andrejevs rapport retade upp Stalin ännu mera. Ett ännu mörkare moln hängde över mig efter Maltsevs tal. Han var en erfaren jordbrukare som på ett förtjänstfullt sätt hade haft hand om jordbruket i Ural.⁶ I sitt anförande sade han att allt gick mycket bra i Ural och att de skulle få in en god skörd av vårvete. Så snart Maltsev började tala om vårvete, visste jag att jag hade hamnat i ett värre dilemma än någonsin. Jag visste att Stalin inte skulle bry sig om att granska detaljerna utan att han skulle ta upp frågan om vårvetet och slänga den i ansiktet på mig. Jag hade redan förklarat att jag var emot att så vårvete enligt stela, obligatoriska regler. Vårvetet var inte särskilt rikt givande i Ukraina, i synnerhet inte i söder, men det gav en tillfredsställande skörd på vissa kolchoser. Därför var jag av den åsikten att kolchoserna i Ukraina skulle ges möjlighet att så vårvete om de så önskade, men att de inte borde få någon bindande order från Moskva som tvingade alla kolchoser att så vårvete på en på förhand bestämd del av åkerarealen. I vissa fall gav vårveteskörden inte ens så mycket att den betalade utsädeskostnaderna. Det här förstod

⁶ T. S. Maltsev, en begåvad och energisk agronom med stark anknytning till partiet, stod länge i spetsen för de experimentella försöken att öka jordbruksproduktionen. Vissa av dessa försök gav positivt resultat, andra inte.

emellertid inte Stalin, och han ville inte heller höra någonting om det. Jag hade redan före kriget förklarat för honom det här problemet med vårvetet. På den tiden hade han varit ense med mig och godkänt ett beslut att befria de ukrainska kolchoserna från den obligatoriska odlingen av vårvete.

En ny paus hölls i förhandlingarna. När vi gick ut i galleriet, fråste Stalin hotfullt åt mig: ”Hörde ni vad Maltsev hade att säga om vårvetet?”

”Javisst, kamrat Stalin, men han talade om Ural. I Ukraina är det höstvetet som ger de största skördarna. I Ural sår de inget höstvete alls. De sår bara vårvete. De har studerat det här. De vet hur vårvetet ska odlas och hur det ska skötas för att ge lönsamma skördar.”

”Det har ingen betydelse. Om de kan få så goda skördar av vårvete i Ural och om vi . . .” han slog sig på magen . . . ”har en så bra och bördig svart mylla, ja, då borde vi ju få ännu bättre skördar. Vi borde fatta ett beslut som fastställer detta.”

”Om ni vill fastställa det i en resolution”, sade jag, ”så är det bara att sätta i gång. Ni kan också anteckna att jag är emot det. Alla vet att jag är emot vårvete. Men om det är vad ni vill göra, så utfärda i så fall en resolution som gäller norra Kaukasus och Rostovområdet.”

”Nej, den här resolutionen kommer att direkt ha sin tillämpning på er.” Därmed menade han att det var jag som skulle ta initiativet för att de andra spannmålsproducerande områdena skulle följa mitt exempel.⁷

En kommission tillsattes med Andrej Andrejevitj som ordförande. Jag utsågs också till medlem. När centralkommitténs plenum avslutades, måste jag resa tillbaka till Ukraina. Kommissionen hade ännu inte avslutat sitt arbete, och Malenkov och Andrej Andrej evitj lämnades att utarbeta den resolution som Stalin ville ha. Strax innan jag lämnade Moskva, föreslog jag att kommissionen skulle föreslå att det första budet till kolchosarbetarna skulle återkallas. Jag föreslog att upplagringen av utsäde för kolchoserna skulle fortgå parallellt med spannmålsleveranserna till staten i en viss proportion till dessa. Detta var en eftergift från min sida, men jag ansåg att det var bättre än ingen förändring alls. Som det nu var, lämnade staten ingenting alls åt bönderna. Enligt mitt förslag skulle bönderna leverera en viss procent av sin säd åt staten medan de behöll en viss procent i sina egna lager.

Därpå avreste jag till Kiev. Malenkov ringde några dagar senare till mig och sade: ”Resolutionen är färdig. Vi har inte tagit med ert förslag angående sädesupplag för kolchoser och sovchoser. Vi tänker nu avlägga rapport för Stalin. Vill ni att vi ska framföra ert förslag separat? Eller borde vi kanske inte nämna det alls?”

Det här var en klar och tydlig provokation. Alla visste, och Stalin visste det också, att jag hade kämpat hårt för mitt förslag på kommissionens möten. Om jag nu bad Malenkov att inte nämna något om förslaget för Stalin, skulle jag framstå som feg, så jag svarade: ”Nej, kamrat Malenkov, jag ber er att framföra mina synpunkter för kamrat Stalin.”

”Som ni vill”, sade han. De framförde alltså mina synpunkter. Några dagar senare ringde Malenkov på nytt till mig och meddelade att mitt förslag hade retat upp Stalin och att han utan vidare hade förkastat det.

Det som därefter hände var att Stalin plötsligt tog upp frågan om vad som kunde göras för att hjälpa Ukraina.⁸ Detta innebar att han höll ögonen på mig. ”Det verkar som om vi borde stötta

⁷ Den dramatiska kampen om vårvete mot höstvete var karaktäristisk för Stalins inblandning i tekniska frågor om vilka han inte visste någonting. Han var oförmögen att fatta att det som var lämpligt i Ural kunde vara fullständigt olämpligt i Ukraina. Egendomligt nog visade Chrusjtjov samma bristande omdöme när han sedan han kommit till makten envisades att kräva att majs skulle odlas i stor skala, oberoende av de lokala förhållandena.

⁸ När Stalin framkastade att någon av hans underlydande behövde ”hjälp”, kunde det innebära att han snart skulle bli avsatt.

upp Chrusjtjovs ledarskap i Kiev”, sade han. ”Ukraina håller på att läggas öde, vilket kunde utvecklas till en katastrof för hela landet.” Han hade uppenbarligen någonting i bakfickan, men jag var inte säker på vart han ville komma. Sedan sade han: ”Jag tror det blir bäst att vi skickar Kaganovitj för att hjälpa er. Vad säger ni om det?”

”Inte mig emot”, sade jag. ”Kaganovitj var en gång centralkommitténs sekreterare i Ukraina, och han känner Ukraina mycket väl. Och eftersom Ukraina är en så stor republik, finns där tillräckligt att göra för tiotals och hundratals människor, för att inte tala om två.”

”Vi skickar också Patolitjev för att hjälpa er”, sade Stalin.

”För all del”, sade jag. ”Det är bra.” Beslutet togs till protokollet och offentliggjordes. Stalin föreslog att befattningen som ordförande för det ukrainska ministerrådet skulle skiljas från befattningen som centralkommitténs förste sekreterare. Några år tidigare, när dessa befattningar på Stalins förslag hade sammanslagits, hade jag försökt övertyga honom om att det var en dum idé. Nu sade Stalin: ”Chrusjtjov får fortsätta som ordförande för folkkommissariernas råd i Ukraina, Kaganovitj blir centralkommitténs förste sekreterare och Patolitjev blir centralkommitténs sekreterare för jordbruksfrågor.”⁹

”Det har jag ingenting emot”, sade jag. Vi sammankallade ett plenum av centralkommittén i Ukraina, och där ratificerades Stalins beslut. Alla intog sina nya poster och tog itu med sina uppgifter. Jag sade till Kaganovitj och Patolitjev: ”Vi måste göra oss färdiga för sådden. Folket svälter. Det har förekommit fall av kannibalism. Om vi inte kan ordna hjälp åt de hungrande, lönar det sig över huvud taget inte att tala om någon sådd.”

Vi fruktade att det kanske redan var för sent att trygga en god skörd 1947 och att lagra spannmål för 1948. Vi bad Stalin om hjälp och fick vissa kvantiteter brödsäd och andra livsmedel från Moskva. Sådden hade redan börjat i vissa trakter i söder. I mars skulle många kolchoser i hela Ukraina redan vara sysselsatta med sådden. Den skulle avslutas med en massiv såningskampanj i Kievregionen i april.

”Låt oss nu besluta om hur det här ska skötas”, sade jag till Kaganovitj. ”Vi borde göra en rundresa i Ukraina”, svarade han.

”Ja”, sade jag, ”men just nu är det inte det viktigaste. Ni har inte varit i Ukraina på länge, så därför kan det vara skäl för er att göra en rundresa. Jag stannar i Kiev. Just nu skulle jag inte göra mycken nytta med att besöka en handfull kolchoser. Det viktigaste vi nu har att göra är att skicka ut utsädet per järnväg och se till att det kommer fram till de jordbruk där det behövs. Såningskampanjens framgång beror på detta.” Så Kaganovitj reste iväg och jag stannade i Kiev som telefonvakt och försökte fördela det utsäde, bränsle och andra förnödenheter som var nödvändiga för såningskampanjen. Däremot var det inte ens fråga om att dela ut någon konstgödsel, eftersom det helt enkelt inte fanns någon sådan att tillgå.

Kaganovitj gjorde en resa till Poltavaregionen. Vad han såg där övertygade honom om att hur hedersam hans post som förste sekreterare än var, så var det också en befattning som innebar ett oerhört stort ansvar. Han såg att kolchosarbetarna bokstavligen blåstes omkull av vinden. De hade inte krafter att arbeta, och många av dem höll på att dö av hunger. Efter återkomsten till Kiev talade han med mig om sina erfarenheter och redogjorde speciellt för sina intryck från en av de kolchoser som han hade besökt. Han berättade om ordföranden, en man vid namn Mogiltjenko. ”Jag har aldrig träffat någon som kan jämföras med honom”, sade

⁹ Detta innebar ett synnerligen ödesdigert bakslag för Chrusjtjov. Det kunde bara betyda en sak, nämligen att han snabbt var på väg utför. Även om Chrusjtjov inte nämner det, var N. S. Patolitjev en av Malenkovs protegéer, vilket gjorde hans utnämning så mycket mera olycksbådande från Chrusjtjovs synpunkt. Det råkade vara samma Patolitjev som hade varit chef för bildäcksfabriken i Jaroslavl och som omnämndes i kap. 4. Efter sin verksamhet i Ukraina, föll han för en tid i onåd men överlevde för att 1950 utnämnas till förste partisekreterare i Vitryssland. Han överlevde också Malenkovs fall 1957 och blev utrikeshandelsminister 1958.

Kaganovitj. ”Han är så bister och halsstarrig. Jag fruktar att han när allt kommer omkring kommer att få en god skörd.”

”Nå, och vad är det för fel med det?” frågade jag.

”Jo, när jag kom till Mogiltjenkos kolchos, såg jag att de använde en metod med grundplöjning.” Man måste känna Kaganovitj för att föreställa sig hur han skällde ut den här kolchosordföranden ... ”Varför i helvete plöjer ni så här grunt?”

Mogiltjenko som kunde sitt jobb, svarade: ”Jag plöjer precis som här ska plöjas.”

”Om ni plöjer så här grunt, kommer det att sluta med att ni får tigga staten om bröd”, fräste Kaganovitj.

”Inte jag, kamrat Kaganovitj, det får ni aldrig uppleva”, svarade Mogiltjenko stolt. ”Jag har aldrig bett staten om bröd. Tvärtom är det jag som ger staten brödsäd. Och inte bara det, jag bryr mig inte ett dugg om att ni är förste partisekreterare, jag tänker fortsätta att plöja så här, vad ni än säger. Vi besår de här åkrarna på mitt sätt, och vi kommer att få en god skörd, det ska ni få se.” Ett år senare gjorde jag en resa enkom för att träffa denne Mogiltjenko. Hans kolchos var en av de mest framgångsrika i landet. Den levererade sin kvot till staten ett halvår eller mer i förväg. Allt detta förbryllade Kaganovitj i allra högsta grad. Det var därför han sade till mig: ”Jag fruktar att den här Mogiltjenko faktiskt kommer att få en god skörd fast han använder grundplöjning.”

Jag borde kanske nämna att Kaganovitj hade personligt intresse av att misskreditera Mogiltjenko; han hade nämligen haft en hand med i spelet när det gällde kampen mot anhängare av grundplöjningsmetoden. Folk som använde denna metod blev till och med ställda inför rätta och i vissa fall rent av dömda till döden. Användandet av grundplöjningsmetoden hade förklarats vara ”mot lagen”. Den teori som låg bakom denna metod hade utvecklats av en professor i Saratov som senare blev bestraffad. Jag tror att han fick fängelse, eller kanske någonting ännu värre.¹⁰

Från första början av sin verksamhet i Ukraina försökte Kaganovitj begagna sig av varje tillfälle att visa sig och att göra sitt inflytande gällande. Han hade framförallt beslutat sig för att se till att Ukraina skulle överträffa den industriella produktionsplanen, i synnerhet när det gällde den lokala industrin.

Jag minns ett år då jag i min egenskap av ordförande för det ukrainska ministerrådet skulle framlägga siffrorna för den målsättning som hade fastställts av den statliga planeringskommissionen för den ukrainska politbyrå. Kaganovitj gick mycket motvilligt med på att acceptera denna plan. Han ansåg att siffrorna var för höga och att vi var dömda att misslyckas, och han ville inte acceptera en produktionsplan som vi inte kunde uppfylla. Det är mycket enklare att göra upp en plan med låga siffror och sedan ropa högt av förtjusning över att planen har uppfyllts och till och med överträffats. Tyvärr är detta ett mycket vanligt förfaringssätt. Jag tror att det ännu i dag används i rätt stor utsträckning.

Ungefär vid den här tiden hade jag också lite otur med min hälsa. Jag blev förkyld, och förkylningen utvecklade sig till lunginflammation. Jag måste ligga rätt länge i ett syretält. Det var med knapp nöd jag överlevde. Medan jag var sjuk, hade Kaganovitj tillfälle att göra vad han ville utan att jag kunde kontrollera honom. Han trakasserade Patolitjev till den grad att Patolitjev kom till mig medan jag fortfarande var sängliggande strax efter att krisen var över, och beklagade sig: ”Jag står inte längre ut med att bli toppriden av Kaganovitj”, sade han. ”Jag vet inte vad jag ska ta mig till.” Jag såg att han var driven till förtvivlan. Senare skrev han ett brev till kamrat Stalin och anhöll om att bli befriad från sin befattning, eftersom han inte kunde samarbeta med Kaganovitj. Patolitj ev befriades från sin befattning i Kiev och

¹⁰ Ett annat litet exempel på vilka ödesdigra följder oenigheten om jordbruksmetoderna kunde ha.

förflyttades till Rostov.

Min hälsa började småningom förbättras, men jag låg ännu två månader till sängs innan jag återgick till arbetet. När jag hade tillfrisknat och återupptagit mina plikter blev mina redan tidigare ansträngda relationer med Kaganovitj allt sämre. Han blev helt enkelt outhärdlig. Han koncentrerade sin intensiva verksamhet i två riktningar: mot de så kallade ukrainska nationalisterna och mot judarna. Kaganovitj som själv var jude motarbetade judarna! Hans antisemitism riktade sig framförallt mot de judar som råkade stå på vänskaplig fot med mig. Det fanns till exempel i Kiev en tidningsredaktör vid namn Traskunov. Kaganovitj såg till att han blev avskedad. Han behandlade honom mycket illa. Han hånade och retade honom. Traskunov var en hederlig man. Under kriget hade han varit redaktör för en av de allra bästa fronttidningarna. Jag kände honom från arbetarfakulteten i Juzovka där han hade redigerat vår tidning. Jag hade också stött hans kandidatur när han anhöll om medlemskap i partiet. Kaganovitj bestraffade Traskunov helt enkelt för att han hade förbindelser med mig.

Och hela tiden hävde Kaganovitj ur sig en jämn ström av politiska anklagelser mot alla som han hade att göra med. I min egenskap av ordförande för det ukrainska ministerrådet lät jag partisekretariatet ta hand om dem. Många av Kaganovitjs politiska anklagelser mot partimedlemmar fann vägen till Stalin i form av personalrapporter som gick mellan de olika ämbetsverken. En dag ringde Stalin till mig och sade: ”Varför finns er underskrift inte på de memoranda som Kaganovitj har skickat in?”

”Kamrat Stalin, dessa memoranda hör inte till regeringens verksamhetsområde, utan till partiets. Därför behövs min underskrift inte på dem.”

”Nej, så är det inte. Jag har sagt Kaganovitj att jag inte vill ta emot några fler av hans memoranda om de inte är kontraserade av er.”

Jag hade knappast hunnit lägga ner luren förrän telefonen ringde igen. Det var Kaganovitj.

”Har Stalin ringt till er?” frågade han.

”Ja.”

”Nå, sa han till er?” Han behövde inte ens säga vad det var frågan om, vi förstod varandra fullkomligt.

”Ja. Han sa att vi hädanefter båda skulle underteckna alla memoranda.”

Strömmen av officiella klagomål från Kaganovitj sinade småningom, eftersom han förstod att han aldrig kunde förmå mig att underteckna dem. Det var förvisso en välkommen utveckling i sig själv, men det verkligt betydelsefulla i den här historien är att det visar att Stalins förtroende för mig var återställt. Jag tog hans telefonpåringning som ett tecken på att jag hade återfått min tidigare goda ställning som medlem av politbyrån. Det stärkte min moral oerhört.”¹¹

Vår kampanj resulterade i att vi lyckades fylla påbjudna kvota och leverera cirka 400 miljoner ton brödsäd — en inte alltför imponerande kvantitet jämfört med standarden före kriget, men i

¹¹ I mars 1947 överlät Chrusjtjov befattningen som förste sekreterare i Ukraina åt Kaganovitj. En vecka senare skyllde han offentligen det ukrainska jordbrukets brister på sin egen ukrainske jordbruksminister. Tio dagar senare blev han fråntagen sekreterarskapet i den regionala partikommittén i Kiev. I juli uppenbarade han sig inte vid den ukrainska centralkommitténs plenum. Det verkade som om han redan hade försvunnit spårlöst. Den omständigheten att han fortfarande till namnet var ordförande i folkkommissariernas råd i Ukraina och medlem av politbyrån i Moskva bevisade ingenting, det hade vid flera tillfällen hänt att Stalin behöll äldre medarbetare ”på lönelistan” en tid efter att de i själva verket redan var avpolletterade. Chrusjtjov berättar nu för oss att denna period av total solförmörkelse berodde på sjukdom, vilket givetvis kan stämma. Det är först på sista tiden som man har upphört med att hålla de ledande sovjetiska regeringsmedlemmarnas sjukdomar topphemliga. Det var i december 1947 som Kaganovitj återvände till Moskva och Chrusjtjov helt plötsligt åter uppenbarade sig i all sin forna glans.

förhållande till vad vi började med efter kriget var det inte alls någon dålig skörd.

På hösten förflyttade Stalin Kaganovitj tillbaka till Moskva.

Mitt sista år i Ukraina var 1949. Det var också vårt bästa år. I tävlingen mellan republikerna överträffade vi Vitryssland och alla de andra regionerna i Unionen som liksom vi själva hämtade sig från följderna av den tyska ockupationen. Våra framgångar på jordbrukets område höjde Ukrainas anseende och det ukrainska ledarskapets prestige i hela landets ögon. Jag ser tillbaka på denna period med varma känslor. Mer än en gång uppmanade Stalin mig att skicka in rapporter om agrikulturella frågor, som till exempel om boskapsuppfödningen i Ukraina, och enligt hans instruktioner publicerades mina rapporter i Pravda som exempel för andra att följa. Men vare det mig fjärran att ta åt mig all förtjänsten. Jag är själv ryss och vill naturligtvis inte ringakta det ryska folket, men jag måste nog tillskriva själva det ukrainska folket förtjänsten för våra framgångar i återupprättandet av det ukrainska jordbruket och återuppbyggnaden av den ukrainska industrin.

Lästips

Fler utdrag ur *Chrusjtjov minns*:

[Skräckväldet](#) (kap. 3) – om kollektiviseringarna och ”den stora terrorn”

[Förspel till kriget](#) (kap 5) – bl a om Finska vinterkriget 1939-40

[Stora fosterländska kriget](#) (kap 6)

[Stalins sista år](#) (kap 8)

[Arvet efter Stalin](#) (kap 9)

[Koreakriget](#) (kap 11) – ingår här i artikelsamling

[Ungern-upproret enligt Chrusjtjov](#) (kap 15)

[Mao Tse-tung och schismen](#) (kap 18)

Om tvångskollektiviseringarna i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet:

Moshe Lewin: [Bönderna och sovjetmakten: 1928-1930. En studie av kollektiviseringen i Sovjetunionen](#)

Tatiana Sorokina: [Jordbrukets kollektivisering och elimineringen av kulakerna](#)